

ЕЛЕНА ГОЛОВИНА
г. Харьков

ОСОБЕННОСТИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ДУХОВНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

В статье представлена характеристика экзистенциального компонента духовного интеллекта личности. Доказана связь экзистенциального компонента духовного интеллекта студентов с показателями самоактуализации, смысловых ориентаций, экзистенциальных ресурсов и способностей. Охарактеризовано психологическое содержание экзистенциального компонента духовного интеллекта как способности к осмысленному переживанию бытия, понимание своего места в жизни, готовности сделать свободный выбор, наделять каждый день своей жизни смыслом, в критических ситуациях находить новые смыслы существования, адаптировать их с целью решения экзистенциальных проблем.

Ключевые слова: духовный интеллект, экзистенциальный компонент духовного интеллекта, самоактуализация, смысловые ориентации, экзистенциальные ресурсы.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2016

УДК 159.923.2.072

АННА ГОРДЕНКО

м. Харків
gordenkoanna@mail.ru

ОСОБИСТІСНА РЕСУРСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглянуто поняття ресурсності, яке розкрито через контекст особистісного потенціалу людини та її особистісного розвитку. Проаналізовано сучасні підходи до визначення ресурсності в різних напрямках психології, зокрема в психології стресу, психології праці та інших.

Автором надано теоретичний огляд стану вивчення проблеми ресурсності та її ролі у професійній діяльності працівників правоохоронних органів. Професійна діяльність правоохоронців має стресогенний характер, що вимагає від людини наявності певних якостей та вмінь. Наголошено, що особистісна ресурсність виступає як інтегральна характеристика особистості, котра є чинником успішного професійного самоздійснення правоохоронців.

Ключові слова: особистість, особистісний потенціал, професійна діяльність, ресурсність, правоохоронні органи.

Останнім часом все в психології набуває актуальності тема ресурсів і потенціалів особистості, які забезпечують ефективне вирішення завдань адаптації, саморегуляції, самореалізації, що призводить до необхідності більш чіткого визначення поняття «ресурсності», яке є досить новим для психологічної науки. У сучасній психології виділяють три підходи до визначення поняття «ресурс» – через конструкти «потужність», «здатність» і «властивість». Визначення ресурсу через поняття потужності, прийняте в психології

здібностей, характеризує діапазон інтелектуальної продуктивності або якість протікання інтелектуальних процесів. Визначення ресурсу через категорію здібностей зустрічається при описі ресурсної основи контролю поведінки [12]. Е. А. Сергієнко формулює продуктивну ідею про індивідуально специфічне поєднання когнітивних, емоційних та вольових ресурсів [10; 12]. Найбільш поширеним є підхід до розуміння ресурсів через категорії «властивості», «якості» і «фактори», що використовуються в різних галузях психології:

- психологія праці – потенційно доступні суб'єкту властивості, стани і умови, в тому числі, властивості середовища і інших людей, які суб'єкт може використовувати для досягнення успішності у професійній діяльності (В. А. Толочек);
- психологія розвитку – фактори, які знижують ризик дезадаптації, порушень розвитку, що пом'якшують вплив стресогенної події (А. S. Masten; Н. Scheithauer, F. Petermann);
- теорія стресу – це внутрішні і зовнішні фактори, які мінімізують або зовсім виключають вплив стресора, допомагають справлятися із загрозливими обставинами, полегшують адаптацію і підвищують стресостійкість людини (S. Taylor);
- психологія поведінки – це сукупність особистісних і середовищних засобів, цінностей, можливостей, які є в наявності в потенційному стані і які людина може усвідомлено використовувати при необхідності в совладання з важкою життєвою ситуацією (Е. А. Петрова);
- позитивна психологія – це неспецифічна система стійких (але таких, що можуть бути цілеспрямовано розвинуті та змінені) індивідуально- психологічних характеристик, що пов'язана з успішністю діяльності в ситуаціях невизначеності, досягнення та тиску і релевантна завданням вибору і здійснення діяльності в умовах, що змінюються (Д. А. Леонтьєв) [7].

Всі ці визначення характеризують потенційну доступність ресурсів, їх використання в разі необхідності для досягнення позитивних результатів (реалізації цілей, задоволення потреб, зниження ризику дезадаптації, забезпечення ефективності життєдіяльності). Ще однією особливістю є те, що в якості ресурсів можуть виступати як внутрішні можливості, так і зовнішні умови і відносини. Тому до зовнішніх ресурсів відносять властивості середовища, а також ті об'єкти і дії, до яких людина звертається для підтримки сприятливого емоційного стану.

Перспективність ресурсного підходу полягає також у тому, що він дозволяє перенести акцент з вивчення проблем подолання важких, стресових ситуацій на питання, пов'язані з особистісним розвитком, із самореалізацією суб'єкта, зокрема, у професійній діяльності.

Ресурсність є надзвичайно важливим чинником професійного самоздійснення фахівця.

В даний час, все більше зростає необхідність дослідження новітніх підходів і шляхів активізації особистісних ресурсів при оцінці професійної придатності.

Ресурсний підхід знаходить свій розвиток і в рамках моделі проактивного подолання, яке розглядається як поєднання процесів саморегуляції і подолання, що створює можливості для накопичення і розвитку ресурсів, котрі дозволяють людині просуватися в досягненні поставлених позитивних цілей, які спрямовані на особистісне та професійне зростання і стимулюють його.

Як наголошує Л. Е. Кузнецова, властивість особистості набуває якості ресурсу тільки в контексті адаптаційного процесу. Тобто позначити властивість особистості як ресурс – значить співвіднести його з умовами протікання і завданнями адаптаційного процесу. У цьому сенсі всі індивідуально-психологічні характеристики особистості в тій чи іншій мірі в різних умовах можуть виступати в якості ресурсних [5].

Ресурсами людини, зауважує Д. О. Леонтьєв, найчастіше вважають особистісні властивості й здібності, що є для неї цінними та допомагають адаптуватися до стресових ситуацій й долати їх (самоповага, професійні уміння, самоконтроль, життєві цінності) (С. Е. Хобфолл). Ресурси людини визначають як «певні індивідуальні особливості, що зумовлюють складність або легкість долаття стресових ситуацій» [7, 40].

Науковці схильні називати ресурси також як внутрішні сили, які необхідні людині для конструктивного долаття життєвих криз, тому атрибутами ресурсності вбачають ініціативність, відповідальність, прагнення сенсу [4]. Водночас, як зазначає Ф. Майленова (2001), ресурс визначають і як стан, що характеризується відчуттям щастя, впевненості, необхідних для розв'язання проблем, а також почуттям свободи.

В психології стресу та копінгів, як підкреслює О. С. Кочарян, ресурси подолання визначають як «сфери або характеристики, властивості людини, що підготовлюють її до дії в складний період» [4, 164].

Значний інтерес з точки зору дослідження ресурсів подолання представляють роботи, де

розглядається вплив їх кількісної характеристики. С. Хобфол (1988) у своїй теорії збереження ресурсів, стверджуючи, що фокус моделей стресу повинен бути спрямований у бік психологічних ресурсів, досліджує головним чином їх втрату. У концепції «консервування» ресурсів (COR-теорія) С. Е. Хобфол особливу увагу акцентовано на двох принципах: 1) люди прагнуть отримати, зберегти та використати свої психологічні ресурси якнайкраще; 2) люди прагнуть інвестувати свої зусилля у накопичення власних ресурсів: захистити від втрачання, або відновити ресурси, а також набуті нові ресурси для підвищення впевненості у майбутньому (екзистенційної надійності). Втім, С. Е. Хобфол називає ресурсами те, що є цінним для людини та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій. Він поділяє їх на зовнішні – соціальні та внутрішні – «душевні» (психологічні). Втрата зовнішніх та внутрішніх ресурсів переживається людиною як суб'єктивне неблагополуччя і стан психологічного стресу, вважає К. Макпаден [11]. У цій теорії такі кількісні характеристики, як витрата і відновлення ресурсу, відіграють центральну роль. Дана теорія має безпосереднє відношення до галузі психології праці, і, зокрема, до проблеми вивчення професійних деформацій. «Нереалізовані у професійній діяльності компетенції поступово починають редукувати, роблячи неможливим повернення до колишньої професії на високому рівні професіоналізму» [2, 38]. З іншого боку, «у міру професіоналізації успішність виконання діяльності починає визначатися набором професійно-важливих якостей, які роками «експлуатуються». Окремі з них поступово трансформуються в професійно небажані» [2, 94]. З погляду ресурсного підходу можна припустити, що, спочатку, будучи джерелом ресурсності в професії, професійно важливі якості у трансформованому вигляді або будучи витраченими здатні приводити до професійної деструкції, знижувати адаптивність професіонала.

На наш погляд, дана проблема є досить актуальною для майбутніх досліджень ресурсного забезпечення професійної діяльності.

Д. Магнуссон (2001) досліджуючи професійний стрес у психології праці, використовуючи

ситуаційний підхід, стверджує, що професії та спеціальності розрізняються як по ситуацій, так і за вимогами, які вони пред'являють. Це вимоги, що відносяться до завдань діяльності, до умов роботи (включаючи соціальні, фізичні, організаційні аспекти), а також до особистісних характеристик суб'єкта, його професійних якостей, особливо до тих, котрі можуть виступати в ролі психологічних ресурсів подолання важких, проблемних ситуацій професійного життя.

У сучасній психології зміст поняття «ресурси» розробляється в рамках розвитку теорії психологічного стресу. В. А. Бодров вважає, що «ресурси є тими фізичними та духовними можливостями людини, мобілізація яких забезпечує виконання його програми і способів (стратегій) поведінки для запобігання або купірування стресу» [2, 115]. Розрізняють два класи ресурсів: особистісні та середовищні (інакше, психологічні та соціальні). Особистісні ресурси (психологічні, професійні, фізичні) являють собою навички та здібності людини, середовищні ресурси відображають доступність особистості допомоги (інструментальної, моральної, емоційної) в соціальному середовищі (з боку членів сім'ї, друзів, товаришів по службі) і матеріальне забезпечення життєдіяльності людей, які пережили стрес або перебувають у стресогенних умовах [2, 11]. За Є. В. Медведєвої, життєстійкість характеризується як міра здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішності діяльності. Вона виявляється ключовою особистісної змінної, що опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності. Тому життєстійкість є основною функцією ресурсності [11].

Таким чином, ресурсний підхід може бути використаний у дослідженнях, спрямованих на вивчення тих професій, які за характером праці є стресогенними та вимагають від професіоналів наявності специфічного комплексу психологічних характеристик, що виступають у якості ресурсів. Однією з таких професій є професія правоохоронця.

Метою даної статті є теоретичний огляд стану вивчення проблеми ресурсності та її

ролі у професійній діяльності працівників правоохоронних органів.

Правоохоронна діяльність є специфічним видом професійної діяльності, яка вимагає наявності та ефективного використання широкого спектру психологічних ресурсів.

Як показує аналіз літератури, психологічні характеристики співробітників правоохоронних органів, які можуть розглядатися як ресурси, виступали предметом дослідження в численних дослідженнях.

Робота правоохоронців дуже часто проходить в умовах стресу і тривоги, та вимагає від співробітника високих адаптаційних можливостей та мобілізації сил в критичних ситуаціях.

Екстремальний характер професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ зумовлюють високий рівень психосоматичної і нервово-психічної захворюваності, самогубств, посттравматичних стресових розладів, професійної деформації особистості у вигляді агресивності, збіднення емоційної сфери, зсув мотиваційних і морально-етичних цінностей [12, 125].

Це в свою чергу призводить до зниження ефективності професійної діяльності працівників ОВС в повсякденних і, особливо, стресових ситуаціях, і визначає необхідність оцінки і формування не тільки адаптивних типів поведінки, але й психологічної ресурсності правоохоронців в цілому.

Саме тому, дослідження психологічної ресурсності правоохоронців як інтегрального конструкту є важливими психологічного забезпечення та супроводу їх професійної діяльності. Аналіз наявних наукових публікацій не виявив досліджень, предметом яких була психологічна ресурсність як цілісне утворення в контексті правоохоронної діяльності.

У той же час, увагу численних дослідників привертала психологічні характеристики правоохоронців, які можуть бути визначені в якості її складових. Науковці звертались до вивчення рівня когнітивного розвитку, Я-концепції, локусу контролю, мотиваційної сфери, здатності надавати і сприймати соціальну підтримку, впливу соціально-підтримуючої мережі та його ефективності, а також, особистісних властивостей, що забезпечують стресостійкість [6]. Дослідженню різних

психологічних аспектів професійної діяльності правоохоронців присвятили свої наукові праці О. М. Бандурка, Г. В. Бабушкін, В. І. Барко, В. Л. Васильєв, Л. Казміренко, А. Караваєв, Д. Кобзін, В. Медведєв, О. М. Музичук, А. Стародубцев, О. Шаповалов, Г. Юхновець та ін. У науковій літературі представлені дослідження емоційно-вольового компоненту особистості службовців ОВС, що включає емоційну напругу під час роботи та вольові якості правоохоронців [8, 4]. Процес саморегуляції співробітників та рівень стресостійкості оперативного складу МВС було вивчено у роботі М. Калашнікової, яка визначила стресостійкість особистісною ресурсністю правоохоронців [3].

А. В. Осінцева, в своїх дослідженнях доводить, що невміння справлятися зі стресом, керувати своєю поведінкою в складних і напружених ситуаціях, знижує успішність і якість виконання співробітниками правоохоронних органів своїх посадових обов'язків, а також вимагає додаткових зусиль для підтримки оптимального психофізіологічного рівня. Все це призводить до наступних наслідків: підвищення плинності кадрів, зниження задоволеності працею, деформації особистісних і характерологічних якостей [9, 16]. І. Ю. Гореловим вивчено роль стильових особливостей саморегуляції у формуванні стилю професійної діяльності працівника міліції (2011). Дослідження Н. Мілорадової та Г. Попової показало, що використання певних способів саморегуляції є вираженням особистісних характеристик працівників ОВС та залежить від інтернальності або екстернальності особистості [8]. У дослідженні С. В. Асямова (2000) визначено специфіку локус-контролю та рефлексивності працівників ОВС. О. М. Складенко (2013) розглядає рівень суб'єктивного контролю в службовців органів внутрішніх справ як чинник життєтворчої діяльності.

Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ досліджено у роботі М. М. Дідуха (2014). Також до ресурсів особистості відносять інтелект, а саме його компоненти – емоційний, соціальний та академічний. Е. А. Клімовим (1996) з'ясовано, що рефлексивність сприяє успішному виконанню професійної діяльності з урахуванням предмета, цілей, засобів, умов і

особливостей професійної діяльності фахівців правоохоронної діяльності.

Виходячи з того, що службова діяльність працівників органів внутрішніх справ пов'язана з підвищеною відповідальністю, високими психічними та фізичними перевантаженнями, роботою в екстремальних умовах [1, 87], то адаптація до складних умов праці є однією з головних професійних якостей правоохоронців.

За О. В. Гарманової, до професійно-важливих якостей співробітника ОВС входять самооцінка, самоактуалізація, ідентичність життєвий сенс, емоційна врівноваженість, впевненість та лідерство, автономність, відповідальність, цілеспрямованість, рефлексивність, адаптивність та психологічна гнучкість, що характеризують рівні психологічних ресурсів особистості [3, 85].

У дослідженнях мотиваційної сфери осіб правоохоронців було встановлено, що ресурсність є необхідним аспектом трудової мотивації співробітників ОВС [11; 12].

Однак, обмеження предмету дослідження вивченням окремих аспектів проблеми поза єдиного феноменологічного простору звужує не тільки можливості теоретичної інтерпретації досліджуваного явища, але і можливості створення та реалізації прикладних програм актуалізації ресурсного потенціалу правоохоронців.

У контексті неоднозначності поняття і розмаїття напрямів вивчення ресурсів особистості особливо значущим в рамках ресурсного підходу видається дослідження правоохоронної діяльності та особистості правоохоронців, специфіка яких визначає необхідність інтегрованого розгляду феномена.

Ми поділяємо точку зору С. Хазової, яка пропонує розуміти ресурси суб'єкта як психічні властивості, тобто в якості ресурсу можуть виступати тільки внутрішні (суб'єктні, особистісні) характеристики, а також згодні з О. Штепою, яка визначає здатність людини актуалізувати власні психологічні ресурси з метою саморозвитку, саморозкриття у взаєминах та надання підтримки іншим як психологічну ресурсність особистості. О. Штепа наголошує [13], що психологічна ресурсність особистості виявляється у її здатності само-

розвиватися, умінні бути компетентною у життєвих та професійних питаннях, автономною у прийнятті рішень, самодостатності у долатні складних життєвих ситуацій, умінні підтримувати та надихати інших, умінні бути творчою та досягати успіху, та є чинником змін особистісного саморозвитку.

Ми вважаємо, що вивчення саме психологічної ресурсності правоохоронців як інтегральної характеристики особистості та широкого кола її психологічних детермінант є актуальним напрямком досліджень у сучасній юридичній психології, які мають стати підґрунтям для створення практичних програм психологічного супроводу професійного навчання та професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ / М. М. Дідух // Проблеми сучасної психології. — 2014. — № 26. — С. 129—143.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: Учеб. пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. — М.: Деловая книга; Академический проект, 2005. — 240 с.
3. Калашникова С. А. Личностные ресурсы как интегральная характеристика личности / С. А. Калашникова // Молодой ученый. — 2011. — № 8, Т. 2. — С. 84—87.
4. Кочарян А. С. Психология переживаний / А. С. Кочарян, А. М. Лисеная. — Харьков, 2011. — 215 с.
5. Кузнецова Л. Э. Формирование психологической готовности юношей к прохождению обязательной военной службы в ВС РФ с точки зрения ресурсного подхода / Л. Э. Кузнецова // Молодой ученый. — 2012. — № 3. — С. 324—327.
6. Леонтьев Д. А. Психологические ресурсы преодоления стрессовых ситуаций: к уточнению базовых конструктов [Электронный ресурс] / Д. А. Леонтьев // Психология стресса и совладающего поведения в современном российском обществе. — Т. 2. — Кострома, 2010. — С. 40—42. — Режим доступа: www.mgppu.ru/IPHO/Publikacii_sotrydnikov.../LeontievDA.doc.
7. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2011. — 173 с.
8. Мариновская И. Д. Психология и педагогика в правоохранительной деятельности: Учеб. пособие / И. Д. Мариновская, С. Н. Тихомиров, В. Л. Цветков. — М.: Щит-М, 2005. — 238 с.
9. Осинцева А. В. Профессионально важные качества личностисотрудника ОВД в зависимости от вида деятельности / А. В. Осинцева, О. В. Гарманова // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2009. — № 4 (39). — С. 16—19.
10. Психология саморегуляции в XXI веке / под ред. В. И. Моросанова. — СПб.; М.: Нестор-история, 2014. — 208 с.

11. Розенберг В. Как найти достойный выход / В. Розенберг // Psychologies. — 2012. — № 72. — С. 124.
12. Сергиенко Е. А. Системно-субъектный подход: обоснование и перспектива / Е. А. Сергиенко // Психологический журнал. — 2011. — Т. 32. — № 1. — С. 120—132.
13. Штепа О. С. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості / О. С. Штепа // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. — К., 2011. — Т. 11. — С. 335—361.

ANNA HORDENKO
Kharkiv

PERSONAL RESOURCE AS AN ASPECT OF PROFESSIONAL FORMATION LAW ENFORCERS

The author examines the concept of resource, which unfolds through the context of personal potential of a person and his personal development. Analyzes modern approaches to determining resources in different areas of psychology, particularly the psychology of stress, psychology of labor and others.

The article examines the impact of personal resource on professional formation, including law enforcement. As the work of the police has stress-producing character that requires a person with certain qualities and skills, the personal value it contributes to the professional development of law enforcement and helps to cope with the difficulties of the profession. Also the author analyzes the psychological value of law enforcement as an integral characteristic of personality.

Key words: personality, professional becoming, resource, law-enforcement activity, stress.

АННА ГОРДЕНКО
г. Харьков

ЛИЧНОСТНАЯ РЕСУРСНОСТЬ КАК АСПЕКТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Автор рассматривает понятие ресурсности, которое раскрывает через контекст личностного потенциала человека и его личностного развития. Анализирует современные подходы к определению ресурсности в разных направлениях психологии, в частности в психологии стресса, психологии труда и других.

В статье рассматривается влияние личностной ресурсности на профессиональное становление, в том числе правоохранительных органов. Так как работа правоохранителей имеет стрессогенный характер, что требует от человека наличия определенных качеств и умений, то личностная ресурсность именно способствует профессиональному развитию правоохранительных органов и помогает справиться с трудностями профессии. Также автор анализирует психологическую ресурсность правоохранителей как интегральную характеристику личности.

Ключевые слова: личность, профессиональное становление, правоохранительная деятельность, ресурсность, стресс.

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2016